

Pathology of Oral History of the Holy Defense in the Police Force Organization

Reza Bigdelou¹ | Ahmad Abohamzeh²

Research paper

1. Associate Professor in History, Policing Sciences and Social Studies Research Institute, Tehran, Iran

Bigdelor@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of History Education, Farhangian University, Tehran, Iran

Abuhamzeh@cfu.ac.ir

Copyright © 2025, NLAI (National Library & Archives of I. R. Iran). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and adapt the material for any purpose.

Abstract

Purpose: Because oral history, as a branch of historical science, is a chance for study in organizations, including the Police Organization, this article endeavors to study and examine the most significant damages to the oral history of the Sacred Defense in the Police Organization pathologically.

Method and Research Design: Content analysis of selected texts in this article is employed to examine and quantify the most substantial harms of such works. Field studies and organizational lived experiences form another component of the data.

Findings and Conclusion: The Sacred Defense decade in the Police Force was a critical period during which workers were engaged in service on the fronts of the war or nationally in the security and order sector. Because of that, gathering their memories in various forms is highly important for the present and future of the organization. The outcome of the study reveals that there are structural, methodological, content-related, and human factors involved in the compilation of the oral history of the Sacred Defense.

Keywords: memoir writing, oral history, police force, pathology, Sacred Defense.

Citation: Bigdelou, R. and Abohamzeh, A. (1404). Pathology of Oral History of the Holy Defense in the Police Force Organization. *Ganjine-ye Asnad*, 35(1), 153-184 | doi: 10.30484/ganj.1404.3259

Ganjine-Ye Asnad

«137»

Peer-reviewed Journal | National Library & Archives of I. R. Iran, Archival Research Institute

ISSN: 1023-3652 | E-ISSN: 2538-2268

Digital Object Identifier (DOI): 10.30484/ganj.1404.3259

Indexed by Google Scholar, Researchgate, ISC, SID & Iran Journal | <http://ganjineh.nlai.ir>

Vol.: 35, No.: 1, Spring 2025 | pp: 153 -184 (32) | Received: 2, Dec. 2024 | Accepted: 27, Jan. 2025

Historical research

Introduction:

In spite of the pessimistic view of memory and its unreliability in historical accounts, memoirs have been powerful sources in contemporary history and historiography, and the reminder of oral history has become indispensable in order to make sense of the problems historically. Oral history, nowadays, with its origins in memory, is a sought-after and trendy commodity of institutions, organizations, and historians who utilize the most recent technologies to record others' lived experience and structure their narrative. Narrative is the only fitting and useful genre to mirror the construction of the past, something inherent to history and common to history and memory. Any event description is itself narrative and story. Narrative, as structuring of information in a linear chronological order, is the organizing axis of any type of history, and memory, as narrative shape of the past events, is the center core of oral history and the most important output of the interview. A memoir is a piece of literature written by the author based on conscious memory of previous events at a specific place and time, as witnessed and heard by the author. The Sacred Defense and the eight-year Iran-Iraq war are considered a turning point for memoirs and oral history in Iran. Actually, the main step in the field of oral history in Iran began with the eight-year war history, leading to a vast amount of works on the subject. Following the history of the Iranian Islamic Revolution from the two sides of revolutionaries and opponents, the Sacred Defense oral history added to the oral history of Iran. The high volume of production that has been done in the field of oral history of the Sacred Defense demonstrates that this content has been produced specifically in Iran.

These works, however, have paid more attention to content and less attention to oral history scientific principles and methods. In other words, oral history scientific principles have been less followed and more works have been produced empirically. With regard to content, Iranian oral history has mostly dealt with political and war history, and other subjects less so. Commanders', managers', and staff of the law enforcement forces' memoirs, including the Gendarmerie, Islamic Revolutionary Committees, and the City Police during Holy Defense, either on the battlefields or in their respective zones, have been gathered and published in various books within and outside the organization. In connection with these produced works, this article will try to research and investigate

the most important damages to the oral history of the Police Organization during the Holy Defense period and answer this question: What are the most important damages to the oral history of the Police Organization during the Holy Defense period?

Materials and Methods:

The research is qualitative and cross-comparative in nature where the content of selected work is compared to explore and quantify the most significant harms of the work. Organizational lived experiences as well as field research on the subject matter is another data component.

Statistical Population: Statistical population for the present paper consists of thirteen book titles, randomly chosen among twenty-seven volumes of books published by the Police Political-Ideological Organization between 1399-1403 as memoirs or oral histories. Interviewees are men, and eleven interviewees are police chiefs and two interviewees are clerics of the Police Ideological-Political Organization.

Results and Discussion: Weakness in Method: Although oral history has a loose and adaptable character and may be molded in any research setting, collecting quality productions perforce leans on the method and practices of oral history. For intentional oral history, not by coincidence is it possible to show causes and context for how the events occurred, the position and state of the narrator, and even other related matters. The questions and the interviewer are the focal points of oral history. Analysis of the chosen works indicates an oversight of principles and methods. Elimination of interrogations and the prominent role of the writers have taken these books out of the state of oral history and even from memoirs, making them literary and epic volumes that, in a broad perspective, can be regarded as official works about the revolution, the Sacred Defense, and organizational and revolutionary responsibilities.

Interviewer and narrator activism is the core of oral history. Oral history has double agency, and its narratives are not single-agent; therefore, the interviewer must have knowledge about the background and performance of the interviewee and his/her organization, as well as the interviewee's behavior during the interview time, and must pose questions that guide the story to the desired level in terms of quality and logic.

Since questions from the selected books have been ruled out, it is not feasible to assess the interviewer's knowledge; however, on the basis of the various evidence, clues, and objections from some narratives, it can be assumed that external interviewers possessed limited subject matter knowledge.

Political and Organizational Considerations: Politics and ideology necessarily impact oral history. Organizations and governments try to use history for legitimacy or replicate history for their benefit. Oral history archives are indirectly rooted in revolutionary institutions, and the basis of their oral history is focused on individuals connected with institutions. The interviewer and oral historian, unwittingly or consciously guided by the political context, may omit details or add content. This is evident in the chosen works and has been problematic for accurate representation of events.

Elitism: The historical participation of the era of democracy recognizes that social classes everywhere have a universal right to recreate the past, and oral history provides a forum for silenced voices to be heard. The selections, however, are all about commanders and managers; they can be referred to as oral histories or male memoirs. All the interviewees are men, eleven generals and two clerics who manage the political and ideological structure of the police force.

Memoir as Oral History: A further serious defect in the selected books is the omission of questions and tampering with texts by authors and interviewers. Infringements on the original text and tampering with the interview context amount to creating a new work that may deviate from the initial account.

Faults in Narrative: History is a narrative genre, with events ordered to reconstruct the past. The majority of works chosen for this anthology are pathologically impaired in narrative, and authors skim over important subjects and events, typically in one sentence.

Other Drawbacks: Other drawbacks are the lack of a proper and standardized archive for the storage of works, multiple institutionalizations, lack of a centralized and independent framework for collecting and preserving oral history in the organization, and no index for published works.

Conclusions: Oral history is helpful to institutions today in many ways. Overcoming this issue is important to the Police Organization, in light of its missions that are multi-faceted, to enable it to rely on oral history to gain knowledge about management experience, organizational development, and cultural and social factors, and use it to enhance and develop operational and organizational structures and procedures. This paper, grounded in content analysis of selected works, field techniques, interviews, and experience, addressed the following query: What are the most noteworthy harms to the oral history of the Police Organization in the Holy Defense period?

Evidence and documentation analysis demonstrates that structurally, because of the multiplicity of centers and lack of focus, there existed simultaneous work and, consequently, no specialization. Since there is no organizational historian and there is no attention to technical mechanisms, most works produced are a long way from standard acceptability. Most of the works demonstrate prevailing tendencies toward elitism and male-oriented history. Organizational demands, presentation of a particular official account, and attempts at modeling individuals create distances between narrative and reality. Methodologically, the selected works are imperfect: elimination of questions during interviews has turned works into memoirs, and plotting in some stories is not ideal and cause-and-effect relations are lost.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

فصلنامه تحقیقات تاریخی
و مطالعات آرشیمی

مقاله پژوهشی

آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی دفاع مقدس در سازمان نیروی انتظامی

رضا بیگدلو^۱ | احمد ابوحمزه^۲

چکیده:

هدف: نظر به اینکه تاریخ شفاهی به‌عنوان یکی از شاخه‌های علم تاریخ، امروزه در سازمان‌ها از جمله سازمان فراجا جایگاه مشخصی یافته‌است، این مقاله به‌دنبال آن است که از منظر آسیب‌شناسانه مهم‌ترین آسیب‌های تاریخ شفاهی دفاع مقدس در سازمان فراجا را بررسی و تحلیل کند.

روش: مقاله حاضر با روش تحلیل محتوای آثار انتخاب‌شده به بررسی و احصای مهم‌ترین آسیب‌های این آثار برآمده‌است. هم‌چنین قسمت دیگری از داده‌ها حاصل تجارب زیسته سازمانی و بررسی میدانی موضوع است.

یافته‌ها: برهه زمانی دفاع مقدس در سازمان نیروی انتظامی، مقطع بسیار مهمی بود که مدیران، فرماندهان و کارکنان این سازمان در جبهه‌های جنگ و یا در داخل کشور در حوزه امنیت و انتظام به خدمت مشغول بودند. از این نظر تدوین خاطرات آن‌ها در قالب‌های گوناگون برای امروز و آینده سازمان بسی مهم است. با بررسی شواهد و مستندات، دستاوردهای پژوهش نشان می‌دهد که از نظر ساختاری، روشی و محتوایی و عوامل انسانی دخیل در تدوین تاریخ شفاهی دفاع مقدس، آسیب‌هایی وجود دارد.

نتایج: با وجود ارزشمندبودن آثار منتشرشده، به‌علت نبود مورخ سازمانی برای تاریخ شفاهی و رعایت‌نشدن سازوکارهای فنی، عموماً آثاری تولید شده‌است که از استانداردهای پذیرفته‌شده در تاریخ شفاهی فاصله دارد. عموم آثاری تولید شده به نخبه‌گرایی و تاریخ مذكر میل زیادی دارد. ملاحظات سازمانی و ارائه روایت رسمی از رویدادها و تلاش برای الگوسازی از افراد، تاحدودی بین روایت و واقعیت فاصله ایجاد کرده‌است.

واژگان کلیدی: خاطره‌نویسی؛ تاریخ شفاهی؛ نیروی انتظامی؛ آسیب‌شناسی؛ دفاع مقدس.

استناد: بیگدلو، رضا و ابوحمزه، احمد. (۱۴۰۴). آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی دفاع مقدس در سازمان نیروی انتظامی. گنجینه اسناد، ۳۵(۱)، ۱۸۴-۱۵۳ | doi: ۱۰.۳۰۴۸۴/ganj.۱۴۰۴.۳۲۵۹

۱. دانشیار تاریخ پژوهشگاه علوم انتظامی و مطالعات اجتماعی، تهران، ایران.

Bigdelor@gmail.com

۲. استادیار تاریخ دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

Abuhamzeh@cfu.ac.ir

گنجینه اسناد

۱۳۷

فصلنامه علمی | سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا.ایران - پژوهشکده اسناد

شاپا (چاپی): ۱۰۲۳-۳۶۵۲ | شاپا (الکترونیکی): ۲۵۳۸-۲۲۶۸

شناسه برنمود رقمی (DOI): ۱۰.۳۰۴۸۴/ganj.۱۴۰۴.۳۲۵۹

نمایه در ISC, SID, Researchgate, Google Scholar و ایران ژورنال | http://ganjineh.nlai.ir

سال ۲۵، دفتر ۱، بهار ۱۴۰۴ | صص: ۱۸۴-۱۵۳ (۳۲)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۹/۱۲ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۳

تحقیقات تاریخی

۱. مقدمه

پیرنورا برآن است که خاطره زندگی است و خاطره همواره در کوله‌بار زندگی مردم زنده است. خاطره در معرض دیالکتیک یادآوری و فراموشی است؛ از این رو به تحریف‌های پی‌درپی خود آگاه نیست و در برابر تمام استفاده‌ها و دست‌کاری‌ها آسیب‌پذیر است (هابسبام، ۱۳۹۸، ص ۹). میشل فوکونیز خاطره را ذهنیتی می‌داند که در پس توصیفش جعل می‌شود. در واقع از نظر او چیزی به نام زندگی‌نامه خودنگاشت وجود ندارد؛ مگر آن‌که راوی دوباره خاطراتش را بازآفرینی می‌کند (کمری، ۱۳۸۳، ص ۷۴). با وجود دید منفی به خاطره و ناموثق دانستن آن در استنادات تاریخی، خاطره‌نگاری امروزه به منبعی مهم در تاریخ و تاریخ‌نگاری تبدیل شده‌است و رجوع به تاریخ شفاهی برای درک تاریخی موضوعات به امری بایسته تبدیل شده‌است. امروزه تاریخ شفاهی برآمده از خاطرات، مورد اقبال و اهتمام سازمان‌ها، نهادها و مورخانی است که با فناوری‌های نوین، تجارب زیسته دیگران را ثبت و ضبط می‌کنند و به روایت‌های آن‌ها شکل می‌دهند. روایت تنها شکل قابل قبول و سودمند برای انعکاس ساختار زمان گذشته، و ذاتی تاریخ و وجه مشترک تاریخ و خاطره است. شرح هر رویدادی، خود نوعی روایت و داستان محسوب می‌شود (استنفورد، ۱۳۸۴، ص ۱۶۶). روایت به معنی سازمان‌دهی اطلاعات در یک نظم متوالی وقایع‌نگارانه (گرین و تروپ، ۱۴۰۰، ص ۲۷۵)، محور اصلی هر نوع تاریخ است و خاطره که نوعی روایت از رویدادهای گذشته محسوب می‌شود هسته مرکزی تاریخ شفاهی و مهم‌ترین دستاورد مصاحبه است. خاطره اثر و نوشته‌ای است که نویسنده در نتیجه یادآوری ارادی شرح حال و رویدادهای سپری شده در زمان و مکان معلوم است که به دلیل دیده‌ها و شنیده‌هایش از آن آگاهی یافته‌است (کمری، ۱۳۸۱، ص ۵۷).

دفاع مقدس و جنگ ۸ ساله ایران و عراق نقطه عطفی در خاطره‌نگاری و تاریخ شفاهی در ایران به شمار می‌رود. در واقع گام اصلی در زمینه تاریخ شفاهی در ایران با تاریخ جنگ ۸ ساله برداشته شد و آثار انبوهی در این زمینه تولید شد. پس از موضوع تاریخ انقلاب اسلامی ایران، چه از افق دید انقلابیون و چه مخالفان انقلاب، تاریخ شفاهی دفاع مقدس، تاریخ شفاهی را در ایران بارور کرد. حجم عظیم آثار تولیدشده در زمینه تاریخ شفاهی دفاع مقدس، نشانگر آن است که این دانش در ایران بالندگی خاصی داشته‌است. البته این آثار بیشتر به محتوا پرداخته‌اند و از نظر علمی، روش و مبانی تاریخ شفاهی را کم‌تر رعایت کرده‌اند. به سخن دیگر در آثار تولیدشده، به اصول علمی تاریخ شفاهی کم‌تر توجه شده‌است و آثار بیشتر به صورت تجربی تولید شده‌اند. از نظر موضوعی نیز تاریخ شفاهی در کشور ایران عمدتاً به تاریخ سیاسی و تاریخ جنگ پرداخته‌است و سایر موضوعات

کم‌تر مجال بروز یافته‌اند. خاطرات فرماندهان، مدیران و کارکنان نیروهای انتظامی شامل ژاندارمری، کمیته‌های انقلاب اسلامی و شهربانی در دوران دفاع مقدس چه در جبهه‌های جنگ و یا در حوزه مأموریتی خود، در آثار متنوعی در درون و بیرون سازمان مدون و منتشر شده‌است. با عطف نظر به این آثار تولیدشده، مقاله حاضر برآن است تا مهم‌ترین آسیب‌های تاریخ شفاهی سازمان فراجا در دوره دفاع مقدس را بررسی و تحلیل کند و به این پرسش پاسخ دهد که مهم‌ترین آسیب‌های تاریخ شفاهی سازمان فراجا در دوره دفاع مقدس چیست؟

۲. چهارچوب نظری: خاطره‌نگاری چیست و تاریخ شفاهی چگونه است؟

حافظه انسان ذخیره‌سازی، نگهداری و بازیابی اطلاعات (از جمله تجارب گذشته) را انجام می‌دهد. اطلاعات در حافظه انسان رمزگذاری، طبقه‌بندی، و نگهداری می‌شود و در هنگام نیاز بازیابی می‌شود (فردنبرگ و سیلورمن، ۱۳۹۸، ص ۱۷۳؛ استرنبرگ، ۱۳۹۸، ص ۱۹۵). خاطره برآیند کنش‌های ذهنی صاحب خاطره با رخدادها و تحولات عینی جامعه است که در حافظه او به صورت ناگفته انباشته می‌شود و هنگام مصاحبه به صورت یافته‌ها، برداشت‌ها، تفسیرها و تأملات راوی قرائت می‌شود. خاطره با هر هدف و رویکردی روایت شود اهمیت دارد؛ چون دریچه‌ای به سوی تفسیر و شناخت گذشته می‌گشاید. درواقع خاطره، گزارشی از کنش‌ها و واکنش‌ها، دیده‌ها و شنیده‌هایی است که با گذشت زمان در ذهن راوی بر جای مانده‌است و به صورت شفاهی یا کتبی به دیگران نقل می‌شود (رنجبر، ۱۳۹۵، ص ۶۱). مانزولو تاریخ شفاهی را گفت‌وگو با شاهدان عینی رویدادها تعریف می‌کند که غالباً مستلزم مصاحبه است (مانزولو، ۱۴۰۳، ص ۹۷). تاریخ شفاهی را گفت‌وگوی آگاهانه و منظم بین دو فرد درباره جنبه‌هایی از گذشته و شنیده‌ها و مشاهدات افراد شاهد و حاضر در یک رویداد دانسته‌اند و مصاحبه‌کردن و ثبت و ضبط تجربیات شخصی را شرط اساسی در تاریخ شفاهی دانسته‌اند (نورائی و ابوالحسنی ترقی، ۱۳۹۴، ص ۲۲). باوجود نزدیکی تاریخ شفاهی و خاطره‌نگاری نکته اساسی این است که خاطره در خاطره‌گویی یا خاطره‌نویسی، تنها یک فاعلیت دارد؛ درحالی‌که تاریخ شفاهی به سبب حضور مصاحبه‌کننده و طرح پرسش‌های آگاهانه، فاعلیت دوگانه دارد و روایت و متن تولیدشده، حاصل تعامل و گفت‌وگوی مصاحبه‌کننده با مصاحبه‌شونده است؛ درنتیجه هم مصاحبه‌کننده و هم مصاحبه‌شونده در حکم مورخ هستند. هسته سخت و اولیه در خاطره، نقل یا روایت است؛ نقلی که تنها یک بار ذکر می‌شود و ثبت می‌شود. درحالی‌که در پروژه تاریخ شفاهی، دخالت زمان و مکان، روای (مصاحبه‌شونده) و مصاحبه‌کننده،

روایت را به شکل گزارش^۱ یا روایتی معطوف به نظرگاه مصاحبه‌شونده و با تصرف مصاحبه‌کننده درمی‌آورد. در این شکل از روایت، تبیین و تفسیر نهفته‌است. گزارش شرحی برای اقامه دلیل و برهان برای علت وقوع رویداد و یا پیامدهای آن است؛ بنابراین با روایت صرف و نقل حادثه تفاوت دارد. از این منظر تولیدات تاریخ شفاهی روایت صرف نیست و در واقع به شعبه‌ای از علوم تاریخی تبدیل می‌شود. خاطرات گذشته را به حال پیوند می‌زنند. به یاری خاطرات می‌توان به درک نوع روابط و مناسبات انسانی هر عصر نائل شد. خاطرات حاوی و حامل واقعیت‌های عینی و عملی، کرده‌ها، گفته‌ها، مشاهده‌ها و مبین عملکرد راوی خود هستند و جلوه‌های گوناگون زندگی راوی را آشکار می‌کنند؛ بدین جهت خاطرات در دسته منابع و مدارک تاریخی جای می‌گیرند و از حیث موضوع و محتوا محل رجوع و استنادند (کمری، ۱۳۸۳، ص ۷۰). به سخن دیگر تاریخ شفاهی، حافظه‌ها و رویدادهای شخصی ضبط‌شده با مصاحبه را جمع‌آوری می‌کند. یک مصاحبه فعال معمولاً شامل سلسله پرسش‌های خوب طراحی شده توسط مصاحبه‌گر است که در ضبط صوت یا به شکل ویدئویی ثبت و ضبط و مبادله می‌شود. گزارش تاریخ شفاهی از طریق گفت‌وگوی دوطرفه و مصاحبه فعال فراهم می‌شود، نه از طریق تک‌گویی. تاریخ شفاهی آموزه‌ای چندوجهی، گفت‌وگویی آگاهانه، دربردارنده خاطرات شخصی و جمعی، و منبع تحقیق محققان است (سایت تاریخ شفاهی ایران: <https://www.oral-history.ir>). خاطرات به دو دسته شفاهی و کتبی تقسیم می‌شوند. خاطرات شفاهی خاطراتی هستند که صاحب خاطره خود آن‌ها را ثبت نمی‌کند؛ بلکه به صورت زبانی و شفاهی برای دیگران نقل می‌کند. این خاطرات نقل شده اعم از آن‌که برای فرد متخصصی که در صدد جمع‌آوری اطلاعات از خاطره‌ای باشد نقل شود یا صرفاً از روی تفنن و دل‌تنگی بیان شود، از انحصار فکر و ذهن صاحب آن خارج می‌شود و از زوال ناشی از فراموشی یا مرگ گوینده خاطرات مصون می‌ماند (دهقان، ۱۳۸۶، ص ۲۶۳). امروزه شیوه اصلی برای انتقال خاطرات، خاطرات مکتوب است. در این گونه، صاحب خاطره یا فرد دیگری به دلایل گوناگون خاطرات را نگارش می‌کند و بدین ترتیب، خاطرات به شیوه مکتوب ثبت و ضبط و به دیگران منتقل می‌شود. این خاطرات چنان اهمیتی دارند که گاه حتی شکل‌گیری خاطره را نیز منوط به مکتوب شدن آن می‌دانند؛ از این رو برخی خاطره را شکل‌گیری مواد خام انباشته در ذهن به صورت متن می‌دانند؛ زیرا با شکل روایی و منظم، آنچه در ذهن است معنا و مفهوم می‌یابد. خاطرات از لحاظ ابعاد و جنبه‌های مختلف صوری، حجم و ریخت، محدوده و دامنه، موضوع، محتوا و جایگاه راوی آن طبقه‌بندی می‌شوند (نورائی و ابوالحسنی ترقی، ۱۳۹۴، ص ۷۱).

پیشینه پژوهش: در حوزه آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی دفاع مقدس آثار چندی تولید شده‌است. مقاله «آسیب‌ها و چالش‌های خاطره‌نگاری دفاع مقدس در گیلان» از محمد پرحلم (۱۳۹۶) یکی از آسیب‌های عمده تاریخ شفاهی دفاع مقدس را سرگردانی این آثار بین تاریخ و ادبیان، و به‌سخنی گرایش به ادبی‌نوشتن آثار دانسته‌است. مقاله «تاریخ شفاهی در جست‌وجوی روش و آسیب‌شناسی» از معادی‌خواه و شکوری (۱۳۸۹) و مقاله «آسیب‌شناسی تولید تاریخ شفاهی جنگ در ایران و ارائه الگوی پیشنهادی» از احمدی و رضایی شریف‌آبادی (۱۳۹۶) در دو فصل‌نامه تاریخ شفاهی دارای دیدگاه‌های مفیدی برای رفع برخی آسیب‌ها هستند. لامعی گیو و دیگران (۱۳۹۸) در مقاله «آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی دفاع مقدس با تکیه بر ساختار روایی خاطره» یکی از آسیب‌های حوزه تاریخ شفاهی دفاع مقدس را نقص در ابعاد و عناصر روایت‌پردازی‌ها بیان کرده‌اند. طالبی و دیگران (۱۳۹۸) در مقاله «آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی و راه‌کارهای آن (با تأکید بر دفاع مقدس)» نبود مصاحبه‌گران حرفه‌ای و آموزش دیده و نیز سوق دادن خاطره‌نگاری‌ها به سمت متون ادبی را از آسیب‌های عمده برشمرده‌اند. با این وصف در حوزه تاریخ شفاهی سازمان فراجا در دروان دفاع مقدس، اثری به‌دست نیامد و مقاله حاضر با رویکردی نو به آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی سازمان فراجا در دوران دفاع مقدس، پرداخته‌است و از نظر روشی و موضوعی دارای نوآوری است.

۳. روش‌شناسی

روش پژوهش: این پژوهش از نظر ماهیت از نوع پژوهش‌های کیفی است که با تحلیل محتوای آثار انتخاب‌شده به بررسی و احصای مهم‌ترین آسیب‌های این آثار برآمده‌است. هم‌چنین قسمت دیگری از داده‌ها حاصل تجارب زیسته سازمانی و بررسی میدانی موضوع است.

جامعه آماری: جامعه آماری این مقاله را ۱۳ عنوان کتاب تشکیل می‌دهد که به‌صورت تصادفی از بین ۲۷ جلد کتابی انتخاب شده‌است که بین سال‌های ۱۳۹۹ تا ۱۴۰۳ توسط سازمان عقیدتی سیاسی فراجا به‌عنوان خاطره‌نگاری یا تاریخ شفاهی منتشر شده‌است. مصاحبه‌شوندگان همگی مرد هستند و ۱۱ نفر از آن‌ها سردار نیروی انتظامی هستند و دو نفرشان هم روحانی سازمان عقیدتی سیاسی نیروی انتظامی هستند.

ردیف	نام کتاب	نویسنده	راوی	صفحات
۱	حبیب مرزها	باتقوا، مهدی	سردار رهام‌بخش حبیبی	۱۹۹
۲	همسایه حبیب	باقری وکیل‌آباد، علی	سردار محمدتقی حاج‌عمو عصار	۲۲۳
۳	سرباز وطن	خدایی، داود	سردار محمود جابلقی	۱۷۲
۴	شاهین زبیدات	زارع، مهدی	سردار احمدعلی گودرزی	۲۳۶
۵	بر بلندای تنگه	زحمت‌کش زنجانی، حسین	سردار حسن کرمی	۱۹۶
۶	چلمانده	عباس‌نژاد، امیرمحمد	سردار حبیب قنبری	۲۲۸
۷	چشم‌های دوربین	عباس‌نژاد، امیرمحمد	سردار تقی مهری	۱۹۵
۸	سرباز روح‌الله	عباس‌نژاد، امیرمحمد	حجت‌الاسلام عباس فریدونی	۲۱۴
۹	روایت حبیب	عباسی خودلان، خسرو	سردار حبیب‌الله جان‌نقاری	۱۷۸
۱۰	تفنگ‌چی ایل	کاظمی، رضا	سردار احمد گراوند	۱۴۱
۱۱	پیچ‌مایر	مهدوی، سید محمود	حجت‌الاسلام غلام‌حیدر حیدری	۱۷۱
۱۲	پسر آسیه مصطفی	ناطق، ساسان	سردار سیدمجتبی عبیللهی	۲۱۶
۱۳	خانه امن	ناطق، ساسان	سردار بهرام نوروزی	۳۱۲

جدول ۱

فهرست کتاب‌های بررسی‌شده در این پژوهش

۴. یافته‌های پژوهش

۴.۱. ویژگی‌های کلی آثار

در آثار منتخب این مقاله، از بین ۱۰ نویسنده/مصاحبه‌گر ۳ عنوان را امیرمحمد عباس‌نژاد و ۲ عنوان را ساسان ناطق نوشته‌است و ۸ نویسنده بقیه هر کدام یک اثر دارند. کتاب‌ها عمدتاً دارای ویراستاری و صفحه‌آرایی و ویژگی‌های حرفه‌ای انتشاراتی هستند. در آخر کتاب‌ها پیوستی از برخی اسناد و عکس‌های راوی موجود است. کم‌ترین حجم کتاب مربوط به خاطرات سردار گراوند با ۱۴۲ صفحه و بیشترین حجم مربوط به خاطرات سردار نوروزی با ۳۱۲ صفحه است. کتاب‌ها تقریباً به صورت یک‌شکل نوشته شده‌اند. در ابتدا

مقدمه‌ای از نویسنده آمده است که معمولاً به خلاصه‌ای از زندگی و خصایل اخلاقی و ویژگی‌های متعالی راوی اشاره دارد و سپس فصول کتاب آمده است که البته فاقد عنوان است؛ همچنین خود کتاب هم فهرست مطالب ندارد. فصل اول با مضمونی داستانی تولد و مراحل کودکی و نوجوانی راوی را توضیح می‌دهد. در فصل‌های بعدی مراحل بعدی زندگی راوی که معمولاً شامل حوادث انقلاب و مشارکت راوی در مبارزه با رژیم شاه و شرکت در انقلاب است توضیح داده می‌شود. در این روایت‌ها قسمتی از مطلب از زبان راوی نقل شده است و قسمت زیاد دیگری تحلیل و شرح حوادث کلی درباره انقلاب و مبارزات انقلابیون است. سپس ورود افراد به کمیته‌های انقلاب اسلامی یا ژاندارمری و نهادهای انقلابی دیگر توضیح داده می‌شود. قسمت عمده کتاب‌ها به حوادث دفاع مقدس و شرح رویدادها و نقش روایان در جنگ می‌پردازد. کتاب‌ها عمدتاً گویاسازی شده‌اند و از این نظر حرفه‌ای عمل شده است. با وجود این که رویکرد مقاله حاضر نگاه انتقادی به آثار منتخب است، ولی انصاف این است که این آثار با وجود برخی نقایص، از نظر تدوین، انتشار و روایت‌ها، اطلاعات بسیار ارزشمندی را از دفاع مقدس و ابعاد انتظامی و امنیتی کشور در آن دوران داراست و بیان کاستی‌ها و آسیب‌ها به هیچ وجه نافی ارزشمندی این کتاب‌ها نیست و جا دارد از تلاش و همت سازمان عقیدتی سیاسی و مرکز مطالعات فراجا در ثبت و ضبط خاطرات این مدیران و فرماندهان قدردانی شود.

۴.۲. آسیب‌شناسی آثار منتخب

آسیب‌شناسی به معنای مطالعه و شناخت ریشه ناهنجاری‌ها و انحرافات، از معیارها و ملاک‌های علمی پذیرفته شده در هر حوزه علمی است. هدف از آسیب‌شناسی در مقاله حاضر، شناخت علل و انگیزه‌های شکل‌گیری آسیب‌ها، پیشگیری از تکرار یا تداوم آن‌ها و دادن راهکارهای علمی برای بهبود و درمان آن‌ها است. با بررسی آثار منتخب مقاله حاضر، مهم‌ترین آسیب‌ها عبارت‌اند از:

۴.۲.۱. ضعف در روش

تاریخ شفاهی ماهیتی سیال و انعطاف‌پذیر دارد و قابلیت شکل‌گیری در طرف‌های مختلف پژوهشی را داراست (حسن‌آبادی، ۱۳۹۷، ص ۲۷)؛ با این حال برای تدوین آثار باکیفیت رجوع به روش و مبانی تاریخ شفاهی امری ناگزیر است. مانزولو با توجه به موضوع فن مصاحبه و طرح پرسش‌ها و راهبردهای تحلیلی، تاریخ شفاهی را گونه (ژانر) متفاوتی از تاریخ‌نگاری می‌داند (مانزولو، ۱۴۰۳، ص ۹۹). در تاریخ شفاهی هدف پژوهش‌گر تدوین

تاریخ دوره و یا رویدادی خاص بر بنیاد داده‌های شفاهی است؛ به این منظور او همانند مورخ ناگزیر است موضوع و سپس روش کار را انتخاب کند (ملایی توانی، ۱۳۸۹، ص ۱۳۶). تاریخ شفاهی همانند دیگر علوم اجتماعی دارای دو حوزه است: یکی حوزه نظریه و دیگری مشاهده و تجربه. ایجاد ارتباط نظام‌مند بین این دو حوزه، چهارچوب، اهداف و چشم‌انداز واقعی را ترسیم می‌کند. در تاریخ شفاهی نیز همانند گرایش‌های دیگر لازم است تا از نظریه و روش متناسب استفاده شود؛ زیرا اتکا بر تجربه و بی‌توجهی به روش و نظریه علمی، آسیب‌های جدی به حوزه تاریخ شفاهی وارد کرده‌است. ضعف در مبانی روشی و نظری موجب اتلاف هزینه و فرصت‌سوزی زیاد می‌شود. توجه‌داشتن به مبانی نظری تاریخ شفاهی پیامدهای دیگری نیز داشته‌است؛ از جمله این‌که تاریخ شفاهی را با سنت‌های دیگر شفاهی از جمله خاطره‌نگاری خلط کرده‌است؛ به طوری که خاطرات نوشته‌شده یا ضبط‌شده، به اسم تاریخ شفاهی منتشر می‌شود (نورائی و ابوالحسنی ترقی، ۱۳۹۴، ص ۳۱۶). در تاریخ شفاهی آگاهانه و نه از روی تصادف، می‌توان علل و زمینه پیدایی رویداد، موقعیت و موضع شخص راوی و حتی دیگران را نمایاند. مصاحبه‌گر و پرسش‌های او در تاریخ شفاهی نقش محوری دارند. مصاحبه‌کننده برخلاف خاطره‌نگار، نباید منتظر رمزگشایی از تاریخ باشد؛ بلکه باید با طرح پرسش‌های به‌موقع، راوی را در روایتی بهتر، روشن‌تر و صحیح‌تر از گذشته خود یاری رساند. در تاریخ شفاهی پرسش‌گر یا مصاحبه‌کننده در جریان مصاحبه آگاهانه، زوایای خاموش و تاریک زندگی راوی را روشن می‌کند و به یادآوری روایت راوی یاری می‌رساند. اشراف و آگاهی مصاحبه‌کننده به موضوع مصاحبه باید در حدی باشد که از راوی در جعل و آفرینش خیالی رویدادها جلوگیری کند. تاریخ شفاهی ضبط خاطرات نیست. با آن‌که بن‌مایه تاریخ شفاهی خاطره است، ولی تاریخ شفاهی خاطره نیست. مصاحبه در تاریخ شفاهی به‌منزله ابزار و خاطرات به‌منزله بنیاد شناخته می‌شود. در تاریخ شفاهی، محوریت با پرسش‌های مصاحبه‌کننده است؛ از این رو راوی در خاطره‌گویی شاید تنها به بیان خود واقعه همت گمارد و نه تبیین و تفسیر و کشف علت‌ها و نقد وقایع (نورائی و ابوالحسنی ترقی، ۱۳۹۴، ص ۸۳).

در بررسی آثار منتخب به‌طور کلی حذف پرسش‌ها و نقش محوری داشتن نویسندگان کتاب، این آثار را از حالت تاریخ شفاهی و حتی خاطره‌گویی بیرون برده و به کتابی ادبی و حماسی تبدیل کرده‌است که از منظر کلی می‌توان از دل این کتاب‌ها روایتی رسمی از انقلاب، دفاع مقدس و مأموریت‌های سازمانی و انقلابی درآورد. برخی از این کتاب‌ها با مشاوره و همکاری صاحب‌نظران تاریخ شفاهی دفاع مقدس همچون مرتضی سرهنگی انجام شده‌است. اثرگذاری این کارشناسان در این دست کتاب‌ها آشکار است.

برای نمونه در خاطرات سردار گراوند که مرتضی سرهنگی در کنار نویسنده بوده است، روایتی واقعی‌تر از رویدادها وجود دارد. برای نمونه راوی اشتباهات تاکتیکی منجر به شکست عملیات توکل را می‌پذیرد و به بیان ریز این اشتباهات می‌پردازد که ستون پنجم دشمن شب‌نماها را در میدان مین جابه‌جا کرده بودند (کاظمی، ۱۴۰۱، ص ۵۳). هم‌چنین راوی در این کتاب به ریز تاکتیک‌ها و روش‌های مأموریتی در حوزه امنیتی-انتظامی اشاره می‌کند. چگونگی شناسایی قاتل در منطقه مأموریتی با شیوه‌های علمی و ابتکاری و نیز مراعات قانون و مقررات در برخورد با همگان و دیگر مسائل از نظر دانش ضمنی و تجارب سازمانی بسیار جالب است (کاظمی، ۱۴۰۱، صص ۶۰-۸۰). دیگر اثر تدوین شده با مشاوره مرتضی سرهنگی خاطرات حجت‌الاسلام حیدری است. نویسنده در مقدمه این کتاب به آموزش‌های مرتضی سرهنگی اشاره می‌کند. بدین سبب در این کتاب با روایتی صادقانه، مبتنی بر واقعیت، بدون اغراق و مضمونی ادبی و حماسی، روبه‌رو هستیم. برای نمونه در هنگام ورود آزادگان به ایران به دلیل غذای مسمومی که در تهران به آن‌ها داده می‌شود برخی آزادگان در پادگان لشکرک مسموم می‌شوند و به بیمارستان منتقل می‌شوند (مهدوی، ۱۳۹۹، صص ۷۶ و ۱۳۱). سختگیری‌ها و برخوردهای عراقی‌ها در دوران اسارت چنان گویا و با جزئیات قابل‌قبولی روایت می‌شود که انگار متن فیلمی واقعی است. کتاب روایت حبیب هم که در نگارش آن از کارشناسان تاریخ شفاهی چون سرهنگی کمک گرفته شده است بسیار بهتر از بقیه آثار است و روایتی واقعی بدون اغراق و ادبیات داستانی و حماسی، به تصویر کشیده شده است. این آثار در مقایسه با دیگر آثار اطلاعات بیشتر و مهم‌تری از حوزه دفاع مقدس و موضوعات سازمانی ارائه می‌دهند. برای نمونه در موضوع ادغام نیروهای انتظامی در فصل ۳۱ به چرایی و چگونگی و واکنش نیروها به دنبال ادغام اشاره می‌کند که قابل‌بهره‌برداری است (عباسی خودلان، ۱۴۰۱، ص ۱۵۸). کتاب‌ها هرچند مقدمه دارند، ولی در این مقدمه‌ها تنها به گزارش کوتاهی از کلیت زندگی مصاحبه‌شوندگان پرداخته شده است؛ بدون آن‌که به هدف فرد یا سازمان از نگارش این کتاب، موضوع، روش و مسائلی از این دست اشاره شده باشد. در برخی موارد این مقدمه‌ها هم دچار ایرادات اساسی هستند. در یک نمونه جمله آخر مقدمه این است: «بهرام نوروزی بهاری فرزند اول محمد نوروزی بهاری و ملیحه فخاریان است. او ۱۹ بهمن ۱۳۳۱ در کرمانشاه به دنیا آمده [است] و پدر ۵ فرزند است» (ناطق، ۱۳۹۹، ص ۹)؛ درحالی‌که این جملات باید جملات آغازین مقدمه باشد.

اساس تاریخ شفاهی کنشگری مصاحبه‌گر و راوی است. تاریخ شفاهی دارای عاملیت دوگانه است و روایت‌های آن تک‌عاملی نیست؛ بنابراین لازم می‌نماید که مصاحبه‌گر بر

پیشینه و عملکرد مصاحبه‌شونده و سازمان متبوع او و نیز اقداماتش در دوره زمانی مصاحبه اشراق داشته باشد و پرسش‌هایی مطرح کند که روایت را به‌لحاظ کیفی و منطقی به سطح مطلوب برساند. از آنجاکه پرسش‌ها در آثار منتخب در این مقاله حذف شده‌اند، نمی‌توان درباره اشراق مصاحبه‌گر درباره موضوع داوری کرد؛ ولی باتوجه‌به شواهد و قرائن و ایرادات متعددی که در برخی روایت‌ها وجود دارد، این گزاره را می‌توان مطرح کرد که مصاحبه‌گران برون‌سازمانی به موضوع کم‌تر احاطه داشته‌اند.

۴.۲.۲. عدم تمایل و رغبت افراد به مصاحبه

با وجود آثار متعدد تولیدشده در زمینه تاریخ شفاهی، به دلیل اهمیت تاریخ شفاهی در تاریخ عمومی و سازمانی، هنوز کار انجام‌نشده در این حوزه بسیار است و بسیاری از رویدادها، ابعاد، فرایندها و تحولات سازمانی از خاطر کنشگران به عرصه ثبت و ضبط نرسیده‌است. با وجود این که بسیاری از کارکنان سطوح مختلف سازمانی در دروان دفاع مقدس و نیز حوزه‌های مأموریتی و سازمانی دارای تجارب زیسته و خاطرات بسیار مفیدی هستند، ولی تمایل به مصاحبه و بیان خاطرات در آن‌ها تقریباً کم است. ملاحظات شخصی، سازمانی و نیز اجتماعی در این زمینه هم‌چنان وجود دارد. توجه این افراد و ایجاد زمینه‌های تشویقی و ترغیبی در گرایش این افراد به مصاحبه می‌تواند راهگشا باشد. در مقدمه آثار منتخب آمده‌است که با وساطت مسئولین سازمان، برخی مصاحبه‌کنندگان راضی شدند مصاحبه کنند و چه‌بسا بسیاری دیگر دعوت را نپذیرفتند.

۴.۲.۳. ملاحظات سیاسی و سازمانی

تاریخ شفاهی همواره تحت تأثیر سیاست و ایدئولوژی است. سازمان‌ها و دولت‌ها سعی می‌کنند تاریخ را برای کسب مشروعیت یا شبیه‌سازی تاریخی برای اهداف خود به‌خدمت بگیرند. مراکز متولی تاریخ شفاهی بیشتر برآمده از نهادهای انقلابی هستند و محور تاریخ شفاهی آن‌ها بر افراد وابسته به نهادهای انقلابی استوار است. مورخ تاریخ شفاهی و فرد مصاحبه‌کننده، خودآگاه یا ناخودآگاه تحت تأثیر اوضاع سیاسی روز، موضوعاتی را از مصاحبه خود حذف و در مواردی مطالبی را به آن اضافه می‌کند. کم‌تر پروژه تاریخ شفاهی در ایران وجود دارد که در هنگام مصاحبه و طرح پرسش، به ملاحظات فردی، گروهی و سازمانی دچار نشده باشد (یاحسینی، ۱۳۸۷، ص ۱۵۸). انتساب به یک نهاد یا گروه و جناح، به اثرگذاری بر مواضع، روایت‌ها و احساسات راوی منجر می‌شود. از این لحاظ تولیدات تاریخ شفاهی همانند دیگر آثار تاریخی از تأثیرات سیاست و ایدئولوژی

برکنار نمانده است. گفتمان سیاسی در زمان مصاحبه نیز بسیار مهم است. هدایت عامدانه مصاحبه‌ها از سوی مصاحبه‌کننده را نیز باید از آسیب‌های سیاست‌زدگی در تاریخ شفاهی در ایران دانست که در هم‌نظری دو طرف مشهودتر است. خط‌های قرمز و بار امنیتی برخی از پرسش‌ها و موضوعاتی که هنوز زمان رونمایی آن‌ها فراتر رسیده است نیز می‌تواند از آسیب‌های جدی در سیاسی‌شدن و سیاسی‌کاری شفاهی کاران باشد. از آسیب‌های دیگر در سازمان‌ها، تحلیل امروزی برای رویدادها و کنش‌های دیروزی است. بسیاری از رویدادها و ابعاد تاریخ سازمان‌ها از منظر قضاوت‌ها و ملاحظات روز بیان می‌شود.

در آثار منتخب پژوهش حاضر، نویسندگان بنابه گفته خودشان افرادی برون‌سازمانی بوده‌اند. هرچند نویسندگان/مصاحبه‌گران برون‌سازمانی کم‌تر مَقهور ملاحظات سازمانی و مسئولیت جایگاه راوی شده‌اند، ولی از منظر دیگری به دلیل ناآشنایی با وظایف و مأموریت‌های سازمانی، کم‌تر به حوزه سازمانی پرداخته‌اند و تمرکز کتاب‌ها را بر دفاع مقدس گذاشته‌اند. از آسیب‌هایی که بر تاریخ شفاهی سازمانی وارد است این‌که مورخ سازمانی آشنا به تاریخ شفاهی وجود ندارد. این موضوع در تدوین و تولید آثار بنابه اهداف و رویکردها و مدیریت دانش سازمانی بسیار مهم است که لازم می‌نماید مورد توجه قرار گیرد. در برخی موارد روایت به بیانیه سیاسی و ایدئولوژیک تبدیل می‌شود: «سال ۱۳۵۹ دشمنان هم‌قسم شده بودند ایران را تکه‌تکه کنند؛ غافل از آن‌که حساب همه‌چیز را کرده بودند جز یک چیز...». موردی دیگر می‌نویسد: «اگرچه جنگ تحمیلی هشت سال طول کشید، ولی جنگ با تفکر اسلامی این مملکت هیچ‌گاه به پایان نمی‌رسد. چه خوب و به‌موقع ما درگیر جنگ شدیم؛ تجربیاتی که در آن هشت سال به‌دست آوردیم اگر نبود معلوم نمی‌شد الآن در چه جایگاهی قرار داشتیم» (باتقوا، ۱۴۰۰، صص ۱۰ و ۱۹۴).

۴.۲.۴. نخبه‌گرایی

مشارکت تاریخی در عصر دموکراسی، قائل‌شدن به حق عمومی طبقات در بازسازی تاریخ گذشته است و این نوع و شیوه تاریخ‌نگاری فرصتی برای شنیده‌شدن صدای گذشتگان و خاموشان تاریخ است. تاریخ شفاهی فرصتی است برای بازگشت مردم به زمان گذشته با زبان خود؛ گذشته‌ای که مرور آن در واقع نمایشی از چگونگی مهندسی آینده و میزان موفقیت آن است. اصولاً برآمدن تاریخ شفاهی مدیون مورخان است که بر سیاست چپ نو، حقوق مدنی، و فمینیسم بودند (گرین و تروپ، ۱۴۰۰، صص ۳۰۸). سهم طبقات خاموش در اسناد و کتاب‌ها هنوز ناچیز است و ضرورت توجه به فلسفه تاریخ شفاهی در واقع بازگشتی به مبانی اصلی وجودی این گونه تاریخ‌نگاری است. مورخان تاریخ شفاهی

معتقدند که کار آنان یافتن تجربه‌های گم‌شده بشری است. این عبارت فشرده حاوی یکی از مبانی اساسی تاریخ‌نگاری شفاهی است. چنان‌که در فلسفه تاریخ‌نگاری شفاهی آمده‌است که رسالت اصلی این شیوه کار درباره افراد مسکوت در زمان گذشته، اقشار فرودست و قشرهای دیده‌نشده است (نورائی و ابوالحسنی ترقی، ۱۳۹۴، ص ۳۲۳). تمرکز غیرمتعارف شفاهی کاران بر نخبگان سیاسی و کانون‌های قدرت، این نحله تاریخ‌نگاری را هرچه بیشتر دچار آسیب کرده‌است. نخبگان از پیش هم فرصت لازم برای حضور و بازتاب در اسناد و منابع را داشته‌اند؛ بنابراین مصاحبه‌ها نباید فقط به مدیران سطح بالا منحصر شود؛ بلکه مدیران میانی و پایین و به‌ویژه کسانی که دیده نشده‌اند و چه‌بسا در لایه‌های دفاع مقدس حضور پرشور داشته‌اند؛ از جمله: پرستاران، امدادگران، همسران، مادران و اقشار دیگر که بر اثر حضور افراد خانواده و اطرافیانشان در میدان‌های جنگ، تحت تأثیر جنگ بوده‌اند و نوعی تجربه زیسته در این باره دارند هم باید طرف مصاحبه قرار بگیرند. تاریخ شفاهی برخلاف تاریخ مکتوب که بیشتر زندگی حاکمان و شخصیت‌های فرادست را روایت می‌کند زندگی مردم عادی کوچه‌بازار را روایت می‌کند. این شیوه، تاریخ را از انحصار نخبگان خارج می‌کند و به مردم عادی نیز جایگاهی در ثبت وقایع می‌بخشد. به‌همین دلیل تاریخ شفاهی را می‌توان تاریخ مردم نامید؛ روایتی که دیدگاه‌های گوناگون و متنوعی را دربر می‌گیرد (سایت تاریخ شفاهی ایران: <https://www.oral-history.ir>). با بررسی آثار منتخب این مقاله چنین می‌نماید که جنگ ایران و عراق، انحصار خاطره‌نویسی به طبقه‌ای خاص را شکسته باشد و زمینه خاطره‌نویسی برای لایه‌های زیرین جامعه را هم فراهم آورده باشد (کمری، ۱۳۸۳، ص ۹۶)؛ ولی آثار منتخب همگی متعلق به مدیران و فرماندهان است! هم‌چنین این آثار را می‌توان تاریخ شفاهی یا خاطره‌نگاری مذكر نامید. مصاحبه‌شوندگان همگی مرد هستند که ۱۱ تن سردار و دو نفر روحانی از مدیران سازمان عقیدتی سیاسی نیروی انتظامی هستند. البته مذكر بودن از آسیب‌های مهم تاریخ ایران به‌طور عموم و تاریخ شفاهی به‌طور ویژه است. نگاهی به مصاحبه‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که مذكر محوری از ویژگی‌های آنها است و زنان مبارزی که در عرصه دفاع مقدس و نیز حوزه‌های نظم و امنیت فعالیت داشته‌اند دیده نشده‌اند.

۴.۲.۵. خاطره‌نگاری به‌مثابه تاریخ شفاهی

باتوجه به اهمیت مصاحبه در تاریخ شفاهی، مصاحبه‌گر باید با ذهنی بیدار روند مصاحبه را مدیریت کند و با پرسش‌های به‌موقع، مطلوب و دقیق جریان مصاحبه را بارورتر کند تا تحلیل و داوری درباره آن را آسان‌تر کند (رفیعی، ۱۳۸۷، ص ۴۴). تامپسون درباره تاریخ

شفاهی عقیده دارد که کیفیت پرسش‌های مطرح‌شده برای مصاحبه‌شونده تا اندازه‌ی زیادی بر قابل اطمینان بودن حافظه‌ی مصاحبه‌شونده استوار است (گرین و تروپ، ۱۴۰۰، ص ۳۰۸). از آسیب‌های عمده‌ی مشهود در آثار منتخب این‌که مصاحبه‌گر و نویسنده پرسش‌ها را حذف کرده و دخل و تصرف‌هایی در متن انجام داده‌است. تحمیلات به متن اصلی و برهم‌زدن چهارچوب مصاحبه در واقع آفرینش اثری جدید است که می‌تواند از روایت اصلی منحرف شود؛ زیرا استناد به آن به‌عنوان منبع تاریخ شفاهی در معرض تردید قرار می‌گیرد (نورائی و ابوالحسنی ترقی، ۱۳۹۴، ص ۳۲۹). نبود آموزش و نگهداشت نیروی متخصص و کارآمد در زمینه‌ی تاریخ شفاهی و مصاحبه‌گری، از مشکلات سازمانی در این حوزه است. با وجود تعدد مراکزی که به امر تاریخ شفاهی مبادرت می‌کنند، واقعیت آن است که نیروی حرفه‌ای در این زمینه یا وجود ندارد و یا به این امر گماشته نشده‌است. اصولاً نگاه حرفه‌ای به مقوله‌ی تاریخ شفاهی هنوز در بسیاری از سازمان‌ها پدید نیامده‌است (طالبی و دیگران، ۱۳۹۸، ص ۵۱۲). به‌دلیل حذف پرسش‌ها در آثار منتخب در مقاله‌ی حاضر، این آثار از سطح تاریخ شفاهی به خاطره‌گویی تنزل یافته‌اند و نمی‌توان کیفیت مصاحبه و پرسش‌ها و سهم مصاحبه‌شونده و مصاحبه‌گر را درست ارزیابی کرد.

۴.۲.۶. نبود آرشیو

وجود آرشیو در مراکز تاریخ شفاهی از منظرهای متعدد ضروری است. ویرایش و تطبیق متن پیاده‌شده با صدای ضبط‌شده گام مهمی در امانت‌داری از متن مصاحبه است (حسن‌آبادی، ۱۳۹۶، ص ۴۶). یکی از نقاط ضعف تاریخ شفاهی در سازمان‌ها دشواری یا دسترسی‌نداشتن به منابع تاریخ شفاهی انجام‌شده است. برای استناد و اطمینان از روایت‌ها لازم می‌نماید در برخی موارد پژوهش‌گران به اصل منبع مصاحبه رجوع کنند. داشتن آرشیو سامان‌دهی شده و فهرست‌شده و نیز فضای مناسب می‌تواند هم دسترسی را تسهیل کند و هم از آسیب به آرشیو بکاهد.

۴.۲.۷. تعدد در نهادینه‌شدگی

اتخاذ سیاست پژوهشی جامع، هدفمند و پیگیر با بهره‌گیری از روش‌های پیشرفته و گسترش فرهنگ پژوهشی امری بایسته و الزامی در سازمان‌هایی چون فراجا است. تعدد مراکز به‌لحاظ ساختاری و موازی‌کاری بین آن‌ها از آسیب‌های عمده‌ی تاریخ شفاهی در ایران و به‌ویژه در حوزه‌ی تاریخ شفاهی دفاع مقدس است. موازی‌کاری و اجرای مصاحبه‌های تکراری و کم‌مایه موجب اتلاف وقت و هزینه برای سازمان‌ها می‌شود. امکان از دست‌دادن

شواهد شفاهی (راویان) تهدید بسیار مهمی در تاریخ شفاهی است. ایجاد مرکزی مشخص و واحد با پژوهش‌گرانی خبره و آشنا به محیط سازمانی و رویدادی مصاحبه‌ها، تدوین شیوه‌نامه مشخص و استاندارد، و رعایت ساز و کارهای جهانی تاریخ شفاهی امری لازم و بایسته است. در سازمان فراجا مراکز متعددی برای خاطره‌نگاری و تاریخ شفاهی وجود دارد. مرکز اسناد و مدیریت دانش، مرکز مطالعات سازمان عقیدتی و سیاسی، مرکز حفظ نشر ارزش‌های دفاع مقدس، و کانون بازنشستگان از مراکزی هستند که آثاری را در این زمینه تولید کرده‌اند. بدیهی است که هماهنگی نهادی و تمرکز در این حوزه امری ضروری است.

۴.۲.۸. اثری ادبی یا کتابی تاریخی؟!

از مهم‌ترین آسیب‌های تاریخ شفاهی دفاع مقدس در ایران، سرگردانی این آثار بین آثاری هنری و ادبی با آثاری تاریخی و مستند است. یکی از دغدغه‌های نهادهای سفارش‌دهنده کتاب‌های خاطرات جذب مخاطب بیشتر و افزایش فروش است. این دغدغه سبب می‌شود که بسیاری از نویسندگان این آثار برای جذابیت بیشتر، این آثار را به سمت آثار ادبی و هنری سوق دهند. نویسندگان با این اقدام این آثار را از آثاری تاریخی دور و به متونی ادبی تبدیل می‌کنند. در این صورت متن اصالت تاریخی و مستند خود را از دست می‌دهد و کم‌تر می‌توان به آن به‌عنوان اثری تاریخی استناد کرد و بیشتر به رمانی تاریخی شبیه می‌شود. در حوزه دفاع مقدس تجربه ثابت کرده‌است که هر اثری که به واقعیت‌های جبهه و جنگ نزدیک شده، ماندگار شده‌است (طالبی و دیگران، ۱۳۹۸، ص ۵۱۹). البته دست‌بردن به متن خاطره و دخل و تصرف در آن علت دیگری نیز دارد و آن این‌که در برخی موارد چون مصاحبه‌شوندگان به دلیل پیری و یا گذشت زمان قادر نیستند جزئیات رخدادها را به یاد بیاورند یا در بیان آن‌ها دچار مشکل هستند، نویسنده خود به فضا سازی و روایت‌پردازی دست می‌زند و این عامل هم یکی از عوامل تبدیل متن‌های خاطره‌نگاری به آثار ادبی می‌شود (پرحلم، ۱۳۹۶، ص ۶۱۶). در بررسی آثار ۱۳ گانه در بسیاری موارد کتاب‌ها عموماً مضمونی ادبی و گاهی حماسی به‌خود گرفته‌اند. هرچند هدف اصلی از نگارش کتاب‌ها بیان خاطرات افراد بوده‌است، ولی به دلیل حذف پرسش‌ها و احتمالاً به دلیل نقش‌آفرینی بیشتر راوی از مصاحبه‌گر، کتاب‌ها حالت بینابین ادبی-حماسی و خاطره‌نگاری دارند. هرچند غلبه مضمون ادبی و داستانی برای خوانندگان عمومی بیشتر جذابیت دارد، ولی به دلیل اضافاتی که از سوی نویسنده انجام شده‌است، از ارزش اثر به‌عنوان سند و منبع تاریخی کاسته شده‌است. برای نمونه در بیان خاطرات حجت‌الاسلام فریدونی در مقدمه کتاب آمده‌است «درودیوار بوشهر به‌جز رئیس‌علی دلواری، غضنفرالسلطنه

برازجانی، شیخ حسین چاه کوتاهی، زایرخضرخان اهرمی، خالوحسین بردخونی دشتی، شهید حجت الاسلام عاشوری، شهید نادر مهدوی، شهید بیژن گرد و گروه مقابله به مثلش و سردار علی رضا تنگ سیری بزرگ مردانی را به خود دیده [است] که هریک داستانی را برایمان روایت می کنند» (عباس نژاد، ۱۴۰۳، ص ۷). شروع کتابها با مضمونی داستانی است که با تاریخ شفاهی بسیار متفاوت است: «زیر آفتاب توی حیاط نشسته بودم. مادرم هم توی سایه روی تخت برای ناهار، سبزی خوردن پاک می کرد. آفتاب توی چشم هایم می زد و خوابم گرفته بود. دنبال گوشه ای بودم چرت بزنم. صدای اذان مشتی مَجِد [مَجِد در لهجه محلی همان محمد است] بلند شد. مادر چادرش را برداشت و رفت توی اتاق. من هم آمدم از شیر آب حیاط وضو بگیرم ...» (عباس نژاد، ۱۴۰۳، ص ۱۱). همانند محتوا نام گذاری ها هم وجوهی ادبی و ارزشی دارند. مثل *سرباز روح الله*، *سرباز وطن*، *حبیب مرزها*، *روایت حبیب*، *پسر آسید مصطفی* و غیره. برخی نام گذاری ها هم از مضمون خاطرات گرفته شده اند؛ مثل: *خانه امن*، *شاهین زبیدات*، *پیچ مایلر*. برخی دیگر نیز مرتبط با ویژگی های راوی است؛ مثل: *تفنگ چی ایل* - که البته چندان تناسبی ندارد - یا چشم های دوربین و غیره. روایت پردازی ها گاه چنان وجه ادبی و احساسی می گیرد که گویا با کتابی داستانی مواجهیم؛ از جمله: «راننده خسته بود. هر وقت به چهره اش نگاه می کردم می ترسیدم تصادف کنیم. به راننده گفتم: بldم با کمپرسی رانندگی کنم؛ بذار من پشت فرمون بشینم تو کمی استراحت کن. از پیشنهادم استقبال کرد. گوشه ای ایستاد و جایمان را عوض کردیم. تا راه افتادیم سرش را به در تکیه داد و خوابید که گویا سالها نخوابیده است» (عباس نژاد، ۱۴۰۳، الف، ص ۹۴). در مورد دیگری چنان روایت پردازی شده است که هر خواننده ای در مستند بودن اثر دچار ابهام می شود: «در این لحظه هزار بار گفتم آفرین به هوش و ذکاوت ننجون. بین چطور با یک حرکت کیش و ماتشان کردی. با لبخند فاتحان به صورت تک تکشان نگاه کردم که مادرزن گفت: از خدا پنهان نیست از شما چه پنهان، دخترمان اصلاً راضی نیست» (خدایی، ۱۴۰۳، ص ۱۳۶).

۴.۲.۹. روایت آرمان گرایانه و شخص محورانه

خاطره نویسی نگرش و استنادی شخصی، تجربی و شهودی به تاریخ است و با دیدگاهها و انگیزه های طبقاتی، شغلی، سیاسی و اجتماعی نویسنده آن آمیزش بیشتری دارد و در واقع نوعی تاریخ شخصی و جانب دارانه است که با تجربه های مستقیم و غیر مستقیم نویسنده سروکار دارد (فرمانفرمائی، ۱۳۷۸، ص ۴؛ نرائی و ابوالحسنی ترقی، ۱۳۹۴، ص ۸۱). به دلیل این شخص محوری، برخی صاحب نظران به تاریخ شفاهی مشکوک اند؛

زیرا در آن روایان به سوی داستان‌هایی نزدیک می‌شوند که درباره خوشان می‌گویند (مانزولو، ۱۴۰۳، ص ۹۸). در مصاحبه فعال و تاریخ شفاهی در عین حال که به نقش محوری فرد در خاطره‌نگاری توجه می‌شود، پرسش‌ها بیشتر به حوادث و تجارب جمعی معطوف است و به دنبال خاطرات جمعی می‌گردد. تاریخ شفاهی به تلفیقی از دو نوع خاطره‌نگاری یعنی شرح وقایع شخصی و رویدادهای تاریخی نزدیک‌تر است و هم‌پوشانی‌هایی با هریک دارد. در برخی کتاب‌های منتخب به نظر می‌رسد که نویسنده تحت تأثیر شخصیت مصاحبه‌شونده قرار گرفته‌است؛ به طوری که از او شخصیتی آرمانی می‌سازد. این موضوع بیشتر به این دلیل است که کتاب‌ها مضمون داستانی می‌گیرند و شخصیت داستان‌ها چون به نهادهای انقلابی و دفاع مقدس تعلق دارند افرادی بدون هیچ‌گونه عیب و ایراد تصویرپردازی می‌شوند. برخی آثار کاملاً شخص‌محورانه است و در واقع نویسنده به دنبال الگوسازی از روایان برای مخاطبان است. در یک مورد کتاب در واقع شرح احوال شخصی راوی از زبان خودش و اطرافیانش است و به همین دلیل خود رویدادها و حوادث به حاشیه رفته‌اند؛ بدین جهت موضوعات سازمانی و حتی حوادث دفاع مقدس کم‌تر مجال بروز می‌یابد. در موردی راوی می‌آورد که چنان مورد اعتماد و اعتقاد دیگران واقع می‌شدم که: «دیگران فکر می‌کردند امداد غیبی بلام و می‌توانم مشکلشان را حل کنم» (باقری و کیل‌آباد، ۱۴۰۳، ص ۶۳). یا درباره اتمام راوی در حل مسائل و ایجاد همبستگی در بین کارکنان می‌نویسد: «جو دانشگاه عوض شد. برای دانشجویان و پرسنل دانشگاه که قبلاً درگیر کشمکش‌های بین شهربانی‌چی‌ها و ژاندارمری‌چی‌ها و کمیته‌ای‌ها بودند، فرشته نجات شده بودم» (باقری و کیل‌آباد، ۱۴۰۳، ص ۱۱۱). بسیار دیده می‌شود که راوی در همه مسائل و رویدادها محوریت داشته و امور با دست او انجام می‌شده‌است و یا این‌که خصایل اخلاقی والایی داشته‌است؛ مثلاً این‌که در گرمای جهنمی تابستان جنوب با وجود این‌که ماه رمضان نبوده‌است ولی روزه می‌گرفته‌است (باتقوا، ۱۴۰۰، ص ۱۴۲).

۱۰.۲.۴. نقص در روایت‌پردازی

تاریخ مبتنی بر روایت است. روایتی که با سازگار کردن توالی رویدادها گذشته را خلق می‌کند (گرین و تروپ، ۱۴۰۰، ص ۳۱۳). در موارد متعددی آثار این مقاله از نظر آسیب‌شناسانه دچار ایراد در روایت‌پردازی هستند. در بسیاری موارد نویسنده از کنار موضوعات و رویدادهای مهم به راحتی گذشته و تنها با یک جمله آن‌ها را خلاصه کرده‌است. برای نمونه هنگامی که به شرح عملیات اشاره می‌کند مراحل و چگونگی عبور از میدان مین برای شناسایی دشمن را تنها با جمله «بعد از اینکه از میدان مین عبور کردیم» مختصر می‌کند

(عباس نژاد، ۱۴۰۱، ص ۳۴). یک نقص بزرگ این کتاب‌ها به‌طور کلی این است که محور اصلی دفاع مقدس است و به مسائل پشت جبهه و چگونگی تأمین امنیت در دوران دفاع مقدس در شهرها و داخل کشور کم‌تر پرداخته شده‌است. برای نمونه به دوران خدمت سردار مهری در نیروی انتظامی تنها در ۲ صفحه به‌صورت خلاصه و کلی اشاره شده‌است (عباس نژاد، ۱۴۰۱، ص ۱۸۴). با این حال یکی از کتاب‌ها از نظر پرداختن به ابعاد امنیتی و انتظامی بسیار جالب توجه و قابل استفاده است. از جمله *خانه امن* که به خاطرات بهرام نوروزی اشاره دارد که جزئیات زیادی از مأموریت‌ها و مسائل امنیتی و انتظامی کشور در زمینه چگونگی مقابله با منافقین (مجاهدین خلق) و مخصوصاً ناامنی‌های شرق و جنوب شرق کشور و مقابله با قاچاقچیان را شامل می‌شود. این که قاچاقچیان شترها را معتاد کرده بودند و از این طریق مواد مخدر را انتقال می‌دادند و یا قاچاقچیان با سروته پوشیدن کفش مأموران را فریب می‌دادند و یا سهل‌انگاری در جوشکاری کانستینر مهمات به انفجار پاسگاه منجر شده‌است یا درگیری مرزی با افغانستان بر سر لای رومی رود هیرمند و بازکردن آب به درون ایران جالب توجه است. قسمت اعظم این کتاب به موضوعات مذکور اختصاص یافته‌است (ناطق، ۱۳۹۹، صص ۲۲۰-۲۳۳).

تحلیل به‌جای روایت یکی دیگر از آسیب‌های تاریخ شفاهی و خاطره‌گویی است. گفته‌های راوی باید بر اساس دیده‌ها و شنیده‌های موثق استوار باشد؛ ولی آسیب آنجاست که گاهی اوقات راوی به تحلیل و بررسی جوانب می‌پردازد. این امر می‌تواند تحت تأثیر دلایلی چون وابستگی عاطفی به موضوع و گرایش ایدئولوژیک و گاه تمایل به برجسته‌سازی تفکری خاص باشد. این شیوه گاه مصاحبه‌کننده را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد و موجب گسست و انحراف در روایت اصلی می‌شود (رنجبر، ۱۳۹۵، ص ۷۴؛ لامعی گیو و دیگران، ۱۳۹۸، ص ۵۵۳). در آثار منتخب در این مقاله در برخی موارد تحلیل‌ها و اضافات نویسنده چنان زیاد است که روایت مصاحبه‌کننده در آن به حاشیه می‌رود. در برخی موارد به‌نظر می‌رسد که نویسنده و راوی دچار اغراق در روایت شده‌اند. از جمله این که عوامل رژیم شاه دو طلبه را در مدرسه فیضیه چنان کتک زدند که «شیار خون روی زمین راه افتاد» (ناطق، ۱۳۹۹، ص ۱۲). در ادامه از زبان شخصیتی به نام دایی جعفر که روستایی و دایی مصاحبه‌شونده است چنان ابعاد مختلف انقلاب روایت می‌شود که گویی دایی جعفر بر همه مسائل آن اشراف داشته‌است که این شاید با واقعیت هم‌خوانی چندانی نداشته باشد (ناطق، ۱۳۹۹، ص ۱۳). در موردی آمده‌است که: «برای اتوبوس ما یک بلدچی از نیروهای ژاندارمری گذاشته بودند» (باقری و کیل‌آباد، ۱۴۰۳، ص ۵۴). باتوجه به این موضوع که نویسنده خود را مقید به نگارش عین جملات نمی‌دانسته‌است به‌کاربردن کلمه بلدچی

به‌جای راهنما شگفتی دارد. نبود زمان و مکان مشخص در برخی روایت‌ها از آسیب‌های دیگر است. در موردی دیگر نوشته شده است که: «توی شهرهای کردنشین دیدیم که با گاری تفنگ می‌فروختند...» (باقری و کیل‌آباد، ۱۴۰۳، ص ۵۲).

با بررسی برخی روایت‌ها ضعف و ناهمخوانی با واقعیت بیشتر نمود دارد؛ برای نمونه: «خوشحال از سدکردن راه تانک‌ها، جلو می‌رفتیم که شنیدم چند نفر فارسی حرف می‌زدند. حدس زدیم نیروهای سازمان مجاهدین خلق هستند. یاد عباس یزدان‌پناه افتادم. به او قول داده بودم انتقامش را بگیرم. منافقین مغرور از پیشروی عراقی‌ها جلو می‌آمدند که همه‌شان را به رگبار بستیم» (ناطق، ۱۳۹۹ الف، ص ۱۸۸). این‌که چگونه سخن گفتن چند نفر در درون تانک را بشنوند و در آن حین به‌یاد انتقام رفیق شهیدش بیفتد و تانک‌ها را به رگبار ببندد، همه گزاره‌هایی هستند که با روایت عادی تفاوت دارند. در یک مورد راوی درباره شهر زنجان می‌نویسد: «شب‌های محرم از آمادگاه می‌زدم بیرون و می‌رفتم خیابان اصلی شهر و دسته‌های «شاخسین و اُحسین»^۱ را تماشا می‌کردم...». باین‌که مصاحبه‌کننده ترک و زنجانی بوده است، این عبارت را اشتباه آورده است. مراسم شاخسین و اُحسین مربوط به شهر تبریز است و در زنجان از چنین دسته‌های عزاداری خبری نیست (رحمت‌کش زنجانی، ۱۴۰۱، ص ۵۸).

ترتیب علت‌ومعلولی رویدادها از الزامات تاریخ شفاهی و خاطره‌نویسی است. هر خاطره از بیان حادثه‌ای آغاز می‌شود که گذر از وضعیتی پایدار به وضعیت پایدار دیگری است. سیر حوادث در طول روایت را طرح می‌نامند که در الگوی زمانمند و شبکه‌ علت‌ومعلولی پی‌رنگ را می‌سازد (مارتین، ۱۳۸۲، ص ۵۷). تاریخ‌نگاری شفاهی با حضور در بطن کار بین رخداد‌های موضوع موردبررسی روابط علت‌ومعلولی برقرار می‌سازد (ملایی توانی، ۱۳۸۹، ص ۱۳۶). از این منظر روایتی که فاقد طرح و چهارچوب مشخص باشد نمی‌تواند به‌عنوان روایت در نظر گرفته شود. با بررسی آثار منتخب در این مقاله در برخی موارد در روایت عناصر تشکیل‌دهنده علت‌ها و یا وقایعی که به‌سبب آن‌ها حاصل می‌شوند همخوانی ندارد و در نتیجه از نظر تاریخی سازگاری بین وقایع حاصل نمی‌شود (لامعی گیو و دیگران، ۱۳۹۸، ص ۵۵۲). در یک مورد در بیان مراسم خواستگاری راوی آمده است: «زنگ زدیم. با بازشدن در، فوراً در خانه پدرزنان مستقر شدیم. نمی‌دانم چه شد که بعد از سلام و احوال‌پرسی و تعارفات روزمره، همان اول سر اصل مطلب، پدرزن گفت: نه آقا نمی‌شود به چنین آدمی زن داد...» (خدایی، ۱۴۰۳، ص ۱۳۶). در مورد دیگری چنین روایت‌پردازی شده است: «فریاد خش‌داری در هوا پیچید که کومه‌ها حمله کرده‌اند. فشار زیادی آوردند و حتی تا نزدیکی‌های دیوار هم آمدند جلو. غافل‌گیر

۱. شاخسین و اُحسین: تغییر یافته ذکر مراسم «شاه حسین وای حسین» از آیین‌های عزاداری در ماه محرم در میان ترک‌زبانان است. این مراسم در بعضی نواحی آذربایجان و اردبیل، تبریز و سایر مناطق ترک‌زبان شمال غرب ایران برگزار می‌شود.

شده بودیم. شرایط طوری بود که هیچ‌کس از جایش نمی‌توانست تکان بخورد. هر کس هرجا بود، از همان‌جا تیراندازی می‌کرد. تا نزدیکی‌های صبح درگیری ادامه داشت و دست‌آخر هم وقتی دیدند که نمی‌توانند به پایگاه نفوذ کنند، گذاشتند و رفتند» (زحمتکش زنجانی، ۱۴۰۱، ص ۷۷). این روایت دارای ایرادات اساسی است. چگونگی غافل‌گیر شدن اصلاً مشخص نیست و چرا هیچ‌کسی نمی‌توانست از جایش تکان بخورد و وضعیت و چگونگی درگیری و چرایی عدم نفوذ کومله همگی مواردی هستند که رابطه علت و معلولی آن‌ها در هاله ابهام قرار دارد. در یک پاراگراف آمده‌است: «در همان اوایل، یک روز سر صبحانه، بحث این بود که چه کسی، چه وقت و کجا چه‌کاری انجام دهد تا همه چیز برای اعزام به زاهدان آماده شود. بچه‌های اطلاعات تیپ هم برای شناسایی به زاهدان رفته بودند» (عباسی خودلان، ۱۴۰۱، ص ۸۲). این که جمله آخری چه ربطی به جمله اولی دارد مشخص نیست. در کتاب حبیب مرزها آمده‌است: «مادرم متوجه دستبردم به مدارک شد و به پدرم گفت. همان شب پدرم راه افتاد به سمت گچساران. شب را در کمیته گچساران ماندم...» (باتقوا، ۱۴۰۰، ص ۵۲). این که راوی برای اعزام به جبهه مدارک را بدون اجازه برداشته و پدرش واکنشی نداشته‌است و در ادامه اشتباهی می‌آورد که پدر راوی به سمت گچساران راه افتاده‌است، دارای ایرادات اساسی در روایت است.

۴.۲.۱۱. نشر در بیرون سازمان

سازمان نیروی انتظامی خودش چند انتشارات دارد؛ ولی آثار مذکور در بیرون سازمان در انتشارات صریح و سوره مهر منتشر شده‌اند. هر چند این آثار تخصصی و حرفه‌ای منتشر شده‌اند، ولی شایسته بود در خود سازمان منتشر شوند.

۴.۲.۱۲. نداشتن نمایه

با وجود این که به‌طور کلی آثار منتخب ویژگی‌های انتشاراتی مطلوبی دارند، ولی یکی از نقایص این آثار نداشتن نمایه است. درج نمایه می‌توانست دسترسی خوانندگان حرفه‌ای به موضوعات مشخص را تسهیل کند.

۵. نتیجه‌گیری

امروزه تاریخ شفاهی برای نهادها از ابعاد مختلفی دارای ارزش و اهمیت است. پرداختن به این مهم برای سازمان نیروی انتظامی با توجه به داشتن مأموریت‌های متعدد در جامعه و پیچیدگی این سازمان امری بایسته و ضروری است تا سازمان بتواند با اتکا بر آن، تجارب

مدیریتی، تحولات سازمانی و ابعاد فرهنگی و اجتماعی آن را بشناسد و در اصلاح و بهبود ساختار و فرایندهای سازمانی و عملیاتی به‌کار گیرد.

این مقاله با روش تحلیل محتوای آثار منتخب و نیز روش میدانی و مصاحبه و تجربه‌زیسته این پرسش را در معرض تحلیل قرار داد که مهم‌ترین آسیب‌های تاریخ شفاهی سازمان فراجا در دوره دفاع مقدس، چیست؟ با بررسی شواهد و مستندات، دستاوردهای پژوهش بر آن است که از نظر ساختاری، تعدد مراکز و نبود تمرکز در این موضوع به موازی‌کاری و در نتیجه تخصصی‌نشدن آثار منجر شده‌است. به‌علت نبود مورخ سازمانی برای تاریخ شفاهی و رعایت‌نشدن سازوکارهای فنی، عموم آثار تولیدشده از استانداردهای پذیرفته‌شده فاصله دارد. عموم آثار تولیدشده به‌نخه‌گرایی و تاریخ‌مذکر میل زیادی دارد. ملاحظات سازمانی و ارائه روایت مشخص و رسمی از رویدادها و تلاش برای الگوسازی از افراد تاحدودی بین روایت و واقعیت فاصله ایجاد می‌کند. از نظر روش‌شناسی، آثار منتخب دچار ایرادهایی است. حذف پرسش‌های مصاحبه، آثار را به‌شکل خاطره‌گویی درآورده‌است. در برخی روایت‌ها هم پی‌رنگ‌سازی مطلوب نیست و روابط علت و معلولی به آسیب دچار شده‌است. میل به نوشتن جذاب و مخاطب‌پسند برخی آثار را به‌شکل داستانی درآورده‌است.

منابع

کتاب

- استرنبرگ، رابرت؛ استرنبرگ، کارین. (۱۳۹۸). *روان‌شناسی شناختی*. (سیدکمال خرازی، الهه حجازی، مترجمان). تهران: سمت.
- استنفورد، مایکل. (۱۳۸۴). *درآمدی بر تاریخ پژوهی*. (مسعود صادقی، مترجم). تهران: دانشگاه امام صادق (ع) و سمت.
- باتقوا، مهدی. (۱۴۰۰). *حبیب مرزها: خاطرات [سردار] رهامبخش حبیبی*. تهران: سوره مهر.
- باقری وکیل آباد، علی. (۱۴۰۳). *همسایه حبیب: خاطرات سردار محمدتقی حاج‌عمو عصار*. تهران: صریح.
- خدایی، داود. (۱۴۰۳). *سرباز وطن: خاطرات سردار محمود جاپلغی*. تهران: صریح.
- دهقان، احمد. (۱۳۸۶). *خاک و خاطره: خاطره‌نگاری یادداشت‌نوشته‌ها و تاریخ شفاهی جنگ و دفاع مقدس*. تهران: صریح.
- رفیعی، حسن. (۱۳۸۷). *روش‌های تحقیق بین‌رشته‌ای در اعتیاد و سایر مشکلات و انحرافات (آسیب‌های اجتماعی) کیفی و کمی*. تهران: دانژه.
- زارع، مهدی. (۱۳۹۹). *شاهین زبیدات: خاطراتی از [سردار] احمدعلی گودرزی*. تهران: سوره مهر.

- زحمت کش زنجانی، حسین. (۱۴۰۱). *بر بلندای تنگه: خاطرات [سردار] حسن کریمی*. تهران: صریر.
- عباس نژاد، امیرمحمد. (۱۴۰۱). *چشم‌های دوربین: خاطرات [سردار] تقی مهری*. تهران: صریر.
- عباس نژاد، امیرمحمد. (۱۴۰۳ الف). *جامانده: خاطرات سردار حبیب قنبری*. تهران: صریر.
- عباس نژاد، امیرمحمد. (۱۴۰۳ ب). *سرباز روح‌الله: خاطرات حجت‌الاسلام عباس فریدونی*. تهران: صریر.
- عباسی خودلان، خسرو. (۱۴۰۱). *روایت حبیب: خاطرات [سردار] حبیب‌الله جان‌نثاری*. تهران: صریر.
- فردنبرگ، جی؛ سیلورمن، گوردون. (۱۳۹۸). *علوم شناختی: مقدمه‌ای بر مطالعه ذهن*. (محسن افتاده‌حال، مصطفی مهرورزی، زهراسادات قریشی، آناهیتا خرمی، مترجمان). تهران: مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- فرمانفرمایان، منوچهر. (۱۳۷۸). *خون و نفت: خاطرات یک شاهزاده ایرانی*. (مهدی حقیقت‌خواه، مترجم). تهران: ققنوس.
- کاظمی، رضا. (۱۴۰۱). *تفنگ چی ایل: خاطرات [سردار] احمد گراوند*. تهران: صریر.
- کمری، علی‌رضا. (۱۳۸۱). *یاد مانا*. تهران: سوره مهر.
- کمری، علی‌رضا. (۱۳۸۳). *با یاد خاطره: درآمدی بر خاطره‌نویسی و خاطره‌نگاشته‌های پارسی در تاریخ ایران*. تهران: سوره مهر.
- گرین، آنا؛ تروپ، کاتلین. (۱۴۰۰). *خانه‌های تاریخ*. (بهزاد کریمی، مترجم). تهران: نشر مرکز.
- مارتین، والاس. (۱۳۸۲). *نظریه‌های روایت*. (محمد شهباز، مترجم). تهران: هرمس.
- مانزلو، الان. (۱۴۰۳). *مفهوم‌شناسی تاریخ*. (سیدهاشم آغاجری و بهزاد کریمی، مترجمان). تهران: نشر نو.
- مه‌دوی، سید محمود. (۱۳۹۹). *پیچ مایلر: خاطرات آزاده حجت‌الاسلام غلام‌حیدر حیدری*. تهران: سوره مهر.
- ناطق، ساسان. (۱۳۹۹ الف). *پسر آسیدمصطفی: خاطرات [سردار] سیدمجتبی عبداللہی*. تهران: سوره مهر.
- ناطق، ساسان. (۱۳۹۹ ب). *خانه امن: خاطرات [سردار] بهرام نوروزی*. تهران: سوره مهر.
- نورائی، مرتضی؛ ابوالحسنی ترقی، مه‌دی. (۱۳۹۴). *تاریخ شفاهی و جایگاه آن در تاریخ‌نگاری معاصر ایران (۱۳۵۱-۱۳۸۵ ش)*. تهران: پژوهشکده تاریخ معاصر.
- هابسبام، اریک. (۱۳۹۸). *عصر امپراتوری*. (ناهد فروغان، مترجم). تهران: اختران.

مقاله

- احمدی، فاطمه؛ رضایی شریف‌آبادی، سعید. (۱۳۹۶). «مطالعه تطبیقی تاریخ شفاهی جنگ در آرشیوهای جنگ ایران و جهان از منظر فرایند تولید؛ آسیب‌شناسی تولید تاریخ شفاهی جنگ در ایران و ارائه الگوی پیشنهادی». *نشریه تاریخ شفاهی*، سال ۵، شماره ۱، پیاپی ۵، بهار و تابستان، ص ۴۴.
- حسن‌آبادی، ابوالفضل. (۱۳۹۶). «درآمدی بر روش‌شناسی تدوین در تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی».

- تاریخ‌نامه انقلاب، دوره ۱، دفتر اول و دوم (بهار و تابستان)، صص ۹-۲۹.
- حسن آبادی، ابوالفضل. (۱۳۹۷). «مؤلفه‌های مؤثر بر تاریخ‌نگاری شفاهی در تاریخ معاصر». پژوهش‌های تاریخ شفاهی، دوره ۸، شماره ۱، پاییز و زمستان، صص ۲۶-۳۸.
- رنجبر، محمود. (۱۳۹۵). «آسیب‌شناسی خاطره‌نویسی جنگ (مطالعه موردی: مجموعه خاطرات هفت‌ستون)». مطالعات تاریخی جنگ، سال ۱، شماره ۲، زمستان، صص ۵۷-۷۶.
- معادی‌خواه، عبدالمجید؛ شکوری، ابوالفضل. (۱۳۸۹). «تاریخ شفاهی در جست‌وجوی روش و آسیب‌شناسی». مجله یاد، سال ۲۶، پیاپی ۹۵-۹۶، بهار و تابستان، صص ۳۱-۸۰.
- ملایی توانی، علی‌رضا. (۱۳۸۹). «چشم‌اندازهای نو در تاریخ شفاهی ایران با تأکید بر تاریخ‌نگاری شفاهی». دوفصل‌نامه تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری، سال ۲۰، شماره ۵، پیاپی ۸۴، بهار و تابستان، صص ۱۲۹-۱۵۴.

مجموعه مقاله

- پر حلم، محمد. (۱۳۹۶). «آسیب‌ها و چالش‌های خاطره‌نگاری دفاع مقدس در گیلان». در: مجموعه مقالات نخستین همایش ادبیات مقاومت با محوریت شهدای دانشجوی استان خراسان شمالی، صص ۶۱۳-۶۳۲.
- طالبی، مریم؛ مشهدی میقانی، ساره؛ حاجی‌زاده، مریم. (۱۳۹۸). «آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی و راه‌کارهای آن (با تأکید بر دفاع مقدس)». چاپ‌شده در کتاب: مجموعه مقالات دومین همایش ملی تاریخ شفاهی دفاع مقدس. تهران: بنیاد حفظ نشر ارزش‌های دفاع مقدس و دانشگاه جامع امام‌حسین (ع)، صص ۵۱۰-۵۲۱.
- لامعی گیو، احمد؛ اقبالی‌نسب، سمیه؛ لامعی گیو، سارا. (۱۳۹۸). «آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی دفاع مقدس با تکیه بر ساختار روایی خاطره». چاپ‌شده در کتاب: مجموعه مقالات دومین همایش ملی تاریخ شفاهی دفاع مقدس. تهران: بنیاد حفظ نشر ارزش‌های دفاع مقدس و دانشگاه جامع امام‌حسین (ع)، صص ۵۴۴-۵۵۶.
- یا حسینی، سیدقاسم. (۱۳۸۷). «آسیب‌شناسی مصاحبه در تاریخ شفاهی ایران». چاپ‌شده در کتاب: مجموعه مقالات چهارمین نشست تخصصی و کارگاه آموزشی تاریخ شفاهی. تهران: انتشارات سوره مهر. صص ۴۶۵-۴۹۱.

منابع اینترنتی

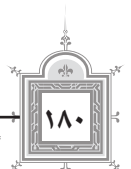
سایت تاریخ شفاهی ایران: <https://www.oral-history.ir>

English Translation of References

Books

- Abbasi Khodlan, Khosro. (1401/2022). "*Ravāyat-e habib: Xāterāt-e [Sardār] Habibollāh-e Jānnesāri*" (Memoirs of General Habibullah Jannesari). Tehran: Sarir. [In Persian]
- Abbasnejad, Amir Mohammad. (1401/2022). "*Češm-hā-ye durbin: Xāterāt-e [Sardār] Taqi Mehri*" (Memoirs of General Taghi Mehri). Tehran: Sarir. [In Persian]
- Abbasnejad, Amir Mohammad. (1403a/2024a). "*Jāmāndeh: Xāterāt-e Sardār Habib-e Qanbari*" (Memoirs of General Habib Ghanbari). Tehran: Sarir. [In Persian]
- Abbasnejad, Amir Mohammad. (1403b/2024b). "*Sarbāz-e Ruhollāh: Xāterāt-e Hojjat-ol-eslām 'Abbās-e Fereyduni*" (Memoirs of Hojjatoleslam Abbas Fereydouni). Tehran: Sarir. [In Persian]
- Bagheri Vakilabad, Ali. (1403/2024). "*Hamsāye-ye habib: Xāterāt-e Sardār Mohammad Taqi-ye Hāj 'Amu 'Assār*" (Memoirs of General Mohammad Taqi Haj Amo 'Assar). Tehran: Sarir. [In Persian]
- Bataghva, Mehdi. (1400/2021). "*Habib-e marz-hā: Xāterāt-e [Sardār] Rohām-baxš-e Habibi*" (Memoirs of [Sardar] Rohambakhsh Habibi). Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]
- Dehghan, Ahmad. (1386/2007). "*Xāk o xātereh: Xātere-negāri-ye yāddāšt-nevešte-hā va tārix-e šafāhi-ye jang va defā'-e moqaddas*" (Memoirs and the oral history of war and the sacred defense). Tehran: Sarir. [In Persian]
- Farmanfarmayian, Manouchehr. (1378/1999). "*Xun o naft: Xāterāt-e yek šāhzāde-ye Irāni*" (Blood and oil: Memoirs of a Persian prince), Translated by Mehdi Haghighatkah. Tehran: Qoqnus. [In Persian]
- Friedenberg, Jay; & Silverman, Gordon. (1398/2019). "*Olum-e šenāxti: Moqaddamee bar motāle'e-ye zehn*" (Cognitive science: An introduction to the study of mind). Translated by Mohsen Oftade-hal, Mostafa Mehrvarzi, Zahra Sadat Ghoreishi, & Anahita Khorrami. Tehran: Mo'assese-ye Āmuzeši va Tahqiqāti-ye Sanāye'-e Defāee (Defense Industries Training and Research Institute). [In Persian]

- Green, Anna; & Troup, Kathleen. (1400/2021). *“Xāne-hā-ye Tārix”* (The houses of history: A critical reader in history and theory). Translated by Behzad Karimi. Tehran: Našr-e Markaz. [In Persian]
- Hobsbawm, Eric. (1398/2019). *“Asr-e emperāturi”* (The age of empire). Translated by Nahid Foroughan. Tehran: Axtarān. [In Persian]
- Kamari, Alireza. (1383/2004). *“Bā yād-e xātereh: Darāmadi bar xātere-nevisi va xātere-negāšte-hā-ye pārsi dar tārix-e Irān”* (In memory of memoir: An Introduction to Persian memoir writing and memoirs in Iranian history). Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]
- Kamari, Alireza. (1381/2002). *“Yād-e mānā”* (Yad-e mana (Everlasting memorial)). Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]
- Kazemi, Reza. (1401/2022). *“Tofangči-ye eel: Xāterāt-e [Sardār] Ahmad Gerāvand”* (Memoirs of General Ahmad Geravand). Tehran: Sarir. [In Persian]
- Khodayi, Davoud. (1403/2024). *“Sarbāz-e vatan: Xāterāt-e Sardār Mahmud-e Jāpelaqi”* (Memoirs of General Mahmoud Japelaghi). Tehran: Sarir. [In Persian]
- Mahdavi, Seyyed Mahmoud. (1399/2020). *“Pič-e māyler: Xāterāt-e āzādeh Hojjat-ol-eslām Qolām Heydar-e Heydari”* (Memoirs of Hojjatoleslam Gholam Heidar Heidari). Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]
- Martin, Wallace. (1382/2003). *“Nazariye-hā-ye revāyat”* (Recent theories of narrative). Translated by Mohammad Shahba. Tehran: Hermes. [In Persian]
- Munslow, Alun. (1403/2024). *“Maftum-šenāsi-ye tārix”* (The Routledge companion to historical studies). Translated by Seyyed Hashem Aghajari & Behzad Karimi. Tehran: Našr-e no. [In Persian]
- Nategh, Sasan. (1399a/2020a). *“Pesar-e Āsed Mostafā: Xāterāt-e [Sardār] Seyyed Mojtabā ‘Abdollāhi”* (Memoirs of General Seyyed Mojtaba Abdullahi). Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]
- Nategh, Sasan. (1399b/2020b). *“Xāne-ye amn: Xāterāt-e [Sardār] Bahrām-e Nowruzi”* (Memoirs of General Bahram Norouzi). Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]
- Nouraei, Morteza; & Abolhasani Taraghi, Mehdi. (1394/2015). *“Tārix-e šafāhi va jāyghā-e ān dar tārix-negāri-ye mo’āser-e Irān (1358 – 1385 SH)”* (Oral his-

- tory and its place in contemporary Iranian historiography (1979-2006)). Tehran: Pažuheškade-ye Tārix-e Mo'āser (Institute for Iranian Contemporary Historical Studies). [In Persian]
- Rafiei, Hassan. (1387/2008). *“Raveš-hā-ye tahqiq-e bein-e rešte-ee dar e'tiyād va sāyer-e moškelāt va enherāfāt (āsib-hā-ye) ejetmā'ee (keifi va kami)”* (Interdisciplinary research methods in addiction and other social problems and deviations (harms) (qualitative and quantitative)). Tehran: Dānžeh. [In Persian]
- Stanford, Michael. (1384/2005). *“Darāmadī bar tārix-pažūhi”* (An introduction to the philosophy of history). Translated by Masoud Sadeghi. Tehran: Dānešgāh-e Emām Sādeq va Sāzmān-e Motālēè va Tadvin-e Kotob-e 'Olum-e Ensāni-ye Dānešgāh-hā (Imam Sadiq University and the Organization for Researching and Composing University textbooks in the Humanities (SAMT)). [In Persian]
- Sternberg, Robert J. (1398/2019). *“Ravān-šenāsi-ye šenāxtī”* (Cognitive psychology). Translated by Seyyed Kamak Kharrazi & Elaheh Hejazi. Tehran: Sāzmān-e Motālēh va Tadvin-e Kotob-e 'Olum-e Ensāni-ye Dānešgāh-hā (SAMT) (The Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Islamic Sciences and the Humanities). [In Persian]
- Zahmatkesh Zanjani, Hossein. (1401/2022). *“Bar bolandā-ye tangeh: Xāterāt-e [Sardār] Hasan-e Karami”* (Memoirs of General Hassan Karami). Tehran: Sarir. [In Persian]
- Zare, Mehdi. (1399/2020). *“Šāhin-e Zobeidāt: Xāterāti az [Sardār] Ahmad Ali Gudarzi”* (Memories of General Ahmad Ali Goudarzi). Tehran: Sure-ye Mehr. [In Persian]

Articles

- Ahmadi, Fatemeh; & Rezaei Sharifabadi, Saeed. (1396/2017). “Motālēè-ye tatbiqi-ye tārix-e šafāhi-ye jang dar āršiv-hā-ye jang-e Irān va jahān az manzar-e farāyand-e toolid, āsib-šenāsi-ye toolid-e tārix-e šafāhi-ye jang dar Irān va erāè-ye olgu-ye pišnahādi” (A comparative study of the oral history of the war in the archives of the Iran-World War). *Našriye-ye Tārix-e Šafāhi* (Oral History Research), 5(1),

Series 5, Spring & Summer, p. 44. [In Persian]

Hassanabadi, Abolfazl. (1396/2017). "Darāmadi bar raves-šenāsi-ye tadvin dar tārix-e šafāhi-ye Enqelāb-e Eslāmi" (An introduction to the formulation methodology in the oral history of the Islamic Revolution of Iran). *Tārix-nāme-ye Enqelāb* (Tarikhname-ye Enghelab), 1(1 & 2) (Spring & Summer), pp. 9-29. [In Persian]

Hassanabadi, Abolfazl. (1397/2018). "Mo'allefe-hā-ye mo'asser bar tārix-negāri-ye šafāhi dar tārix-e mo'āser" (Components of oral historiography in contemporary history). *Pažuheš-hā-ye Tārix-e Šafāhi* (Oral History Research), 8(1), Fall & Winter, pp. 26-38. [In Persian]

Maadikhah, Abdolmajid; & Shakouri, Abolfazl. (1389/2010). "Tārix-e šafāhi dar jostuju-ye raveš va āsib-šenāsi" (Oral history in search of method and pathology). *Majalle-ye Yād*, 26(95 & 96), Spring & Summer, pp. 31-80. [In Persian]

Mollayi Tavani, Ali Reza. (1389/2010). "Češm-andāz-hā-ye no dar tārix-e šafāhi-ye Irān bā ta'kid bar tārix-negāri-ye šafāhi" (New landscapes in Iran's oral history with an emphasis on oral historiography). *Do-fasl-nāme-ye Tārix-negāri va Tārix-negāri* (Historical Perspective & Historiography), 20(5), series 84, Spring & Summer, pp. 129-154. [In Persian]

Ranjbar, Mahmoud. (1395/2016). "Āsib-šenāsi-ye xātere-nevisi-ye jang (Motālēe-ye moredi: Majmu'e-xāterāt-e Haft-Sotun)" (A pathology of the holy defense memory writing practice: The case of memories of haft sotoun). *Motāle'āt-e Tārix-ye Jang* (Historical Study of War), 1(2), Winter, pp. 57-76. [In Persian]

Article collections

Lameei Giv, Ahmad; Eghbali Nasab, Somayyeh; & Lameei Giv, Sara. (1398/2019). "Āsib-šenāsi-ye tārix-e šafāhi-ye defā'-e moqaddas bā tekye bar sāxtār-e revāyi-ye xātere" (Pathology of the oral history of the sacred defense based on the narrative structure of memory). In "*Majmu'e-ye maqālāt-e dovvomin hamāyeš-e melli-ye tārix-e šafāhi-ye defā'-e moqaddas*" (Proceedings of the second national conference on the oral history of the sacred defense, pp. 544-556). Tehran: Bonyād-e Hefz va Našr-e Arzeš-hā-ye Defā'-e Moqaddas (The Foundation

- for Preserving the Works and Propagating the Values of the Holy Defense) and Dānešgāh-e Jāme'-e Emām Hossein (A.S) (Imam Hossein Comprehensive University). [In Persian].
- Porhelm, Mohammad. (1396/2017). "*Āsib-hā va čāleš-hā-ye xātere-negāri-ye defā'-e moqaddas dar Gilān*" (Pathologies and challenges of the sacred defense memoir writing in Gilan). In: "*Majmu'e-ye maqālāt-e naxostin hamāyeš-e adabiyāt-e moqāvemāt bā mehvariyat-e šohadā-ye dānešju-ye ostān-e Xorāsān-e Šomālī*" (Proceedings of the first conference on resistance literature focusing on the student martyrs of North Khorasan Province, pp. 613-632). [In Persian].
- Talebi, Maryam; Mashhadi Mighani, Sareh; & Hajizadeh, Maryam. (1398/2019). "*Āsib-šenāsi-ye tārix-e šafāhi va rāh-kār-hā-ye ān (bā ta'kid bar defā'-e moqaddas)*" (Pathology of oral history and its solutions (with an emphasis on the sacred defense)). In "*Majmu'e-ye maqālāt-e dovvomin hamāyeš-e melli-ye tārix-e šafāhi-ye defā'-e moqaddas*" (Proceedings of the second national conference on the oral history of the sacred defense, pp. 510-521). Tehran: Bonyād-e Hefz va Našr-e Arzeš-hā-ye Defā'-e Moqaddas (The Foundation for Preserving the Works and Propagating the Values of the Holy Defense) and Dānešgāh-e Jāme'-e Emām Hossein (A.S) (Imam Hossein Comprehensive University). [In Persian].
- Yahoseini, Seyyed Ghasem. (1387/2008). "*āsib-šenāsi-ye mosāhebe dar tārix-e šafāhi-ye Irān*" (Pathology of the interviews in Iran's oral history). In "*Majmu'e-ye maqālāt-e čahāromin nešast-e taxassosi va kārgāh-e āmuzeši-ye tārix-e šafāhi*" (Proceedings of the fourth specialized meeting and educational workshop on oral history, pp. 465-491). Tehran: Enteshārāt-e Sure-ye Mehr. [In Persian].

Internet sources

Sāyt-e Tārix-e Šafāhi-ye Irān (Oral history website of Iran):

<https://www.oral-history.ir>. [In Persian]

